

RECENZJE I OMÓWIENIA

Jan Perszon, *Na brzegu życia i śmierci. Zwyczaje, obrzędy oraz wierzenia pogrzebowe i zaduszkowe na Kaszubach*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego - Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, Lublin-Pelplin 1999, ss. 614.

To zdumiewające, jak w społeczeństwach postnowoczesnych daleko od wiary w Boga została odciągnięta wizja śmierci i życia pozagrobowego. Rozstrzygające znaczenie dla tego procesu miała laicyzacja cywilizacji euro-atlantycznej, poparta filozoficznymi kreacjami i technologicznymi przemianami. Mit postępu wydawał się czynić niesioną przez religię obietnicę wieczności zbędną, a nawet szkodliwą. Tymczasem Objawienie chrześcijańskie nie pozwala wątpić, że prawdziwe i pełne życie osiąga się dopiero za bramą śmierci. Wraz z przemianami społecznymi i religijnymi zaistniałymi w cywilizacji Zachodu zmienił się indywidualny i wspólnotowy stosunek do śmierci. Refleksja nad istotą tych przemian i skutków wynikła z konstatacji, że ludzie współcześnie uznają, iż śmierci nie ma. Tabuizacja śmierci dotknęła społeczeństwa Zachodu w takim stopniu, że nawet samo mówienie o tym oczywistym skądinąd fakcie ludzkiej egzystencji, uważa się za wstydlive i żenujące. Śmierć, przeżywana dotąd w rodzinnym domu, na łożu otoczonym bliskimi i towarzyszącymi osobami, została wypchnięta do szpitali, gdzie człowiek umiera samotnie, najeżony rurkami, w rytm mniej lub bardziej nowoczesnej aparatury.

Jaka była świadomość ludzi, którzy ze śmiercią obcowali na co dzień, w rodzinnej wiosce, w małej społeczności, w której każda śmierć czyniła wyłom odczuwany zapewne boleśniej niż w anonimowym blokowisku? Jakie przemiany w postrzeganiu śmierci może odnotować antropologia kulturowa na terenie współczesnej Polski? Na te i inne pytania poszukuje odpowiedzi ks. dr hab. Jan Perszon, wykładowca misjologii i antropologii kulturowej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, w swojej rozprawie habilitacyjnej *Na brzegu życia i śmierci*.

Omawiane studium etnologiczno-religijne dotyczy obrzędów i wierzeń pogrzebowych oraz zaduszkowych na Kaszubach, i jest dotąd jedyną tego typu monografią w literaturze przedmiotu. Praca uzyskała niezwykle pozytywne opinie w środowisku akademickim, wzbudziła również szerokie zainteresowanie na Kaszubach, gdzie jest chętnie czytana i komento-

wana. Rozprawa liczy ponad sześćset stron druku, kilkadziesiąt fotografii barwnych i czarno-białych oraz mapkę badanych terenów. Autor, pochodzący z Wejherowa, nieprzypadkowo uczynił wspomnianą problematykę tematem swojej habilitacji. Praca doktorska, którą obronił w roku 1990 nosiła tytuł: „Zwyczaj, obrzędy i wierzenia doroczne w regionie wejherowskim”. W tym samym czasie autor rozpoczął systematyczne badania terenowe w siedmiu subregionach Kaszub, koncentrując się na religijnym aspekcie obrzędowości pogrzebowej i skutkach, jakie przemiany ekonomiczne, społeczne i cywilizacyjne wywarły na sposób przeżywania i celebracji śmierci przez Kaszubów. W dorobku autora, poprzedzającym ukazanie się *Na brzegu życia i śmierci*, znalazło się siedem książek, dwanaście artykułów naukowych, siedem artykułów popularnonaukowych i inne publikacje związane z badaniami przedmiotu – w sumie 43 pozycje.

Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów oraz ośmiu nie mniej interesujących aneksów. Na początku autor prezentuje antropologiczne i teologiczne podstawy ludowej koncepcji rzeczy ostatecznych. Śmierć, postrzegana jako przeznaczenie i rozstrzygnięcie ludzkiego życia, posiada obecny w świadomości ludowej wzorec, ideał dobrej śmierci; obecny jest również obraz śmierci złej. Antropologia zaangażowana w wyjaśnienie granicznych doświadczeń człowieczeństwa rozróżnia ciało jako sferę przemijania i grzechu, duszę znajdującą swój wyraz w przed- i pośmiertnej aktywności zmarłego, jak i stanowiące osobną jakość zjawiska demoniczne. Wyobrażenia eschatologiczne dadzą się usystematyzować w kategoriach znanych z eklezyjalnej teologii, choć poprzez swoiste zabarwienie ludowej religijności. Rozdział drugi zawiera opis kaszubskiej „ars moriendi” – sztuki dobrego umierania, w ramach której można dotrzeć do znaków zapowiadających śmierć, a także wyakcentować potrzebę celebracji śmierci we wspólnocie rodzinnej i wiejskiej. Śmierć, chociaż przychodzi nieuchronnie, zastaje umierającego przygotowanym, w otoczeniu wspierającym jego ostatnią walkę, nacechowaną groźącymi wiecznemu zbawieniu pokusami. W rozdziale trzecim omawia autor wierzenia i obrzędy pogrzebowe, związane z oględzinami, toaletą zwłok i strojem trumiennym, a także praktyki i zabiegi, które odkrywają przed badaczem splot głębokich treści chrześcijańskich oraz przedchrześcijańskich archetypów i wierzeń. Świadczą o tym praktyki antywampiryczne, etykieta obowiązująca w domu żałoby, a także „pusto noc” – czuwanie przy zwłokach w nocy poprzedzającej pogrzeb. Uwidacznia się wiara w szczególny okres zasługiwania dla duszy zmarłego w okresie pomiędzy śmiercią i pogrzebem, a także silne przekonanie o bytowaniu duszy nieboszczyka w domu żałoby, co wymaga specjalnych zabiegów separujących dwa światy: żywych i zmarłych. Pogrzeb, stypa, żałoba i troska o grób podpadają pod

podobny klucz interpretacyjny. Rozdział czwarty ukazuje elementy zaduszkowe w roku obrzędowym, które uwidaczniają się nie tylko w oktawie Dnia Zadusznego, ale też w okresie Wielkopostno-Paschalnym i Adwentowo-Bożonarodzeniowym. W końcu rozdział piąty zawiera wnioski autora, interesujące nie tylko w kontekście kaszubszczyzny, ale szerzej, dla antropologiczno-kulturowej refleksji nad współczesną pobożnością pogrzebową i zaduszkową w procesie przemian. Ukazuje się niewątpliwy wpływ transformacji społecznych i cywilizacyjnych na indywidualne i zbiorowe przeżywanie śmierci i sztuki umierania. Autor dokonuje tego na przykładzie analizy poglądów i postaw młodzieży kaszubskiej wobec śmierci, a także śledząc ewolucję obyczajów.

Jak już wspomniano, godne zainteresowania są również dołączone do pracy aneksy, a ich wartość doceni nie tylko specjalista, ale każdy, kto pragnie wzbogacić swoją pobożność związaną ze świadomością i potrzebą dobrej śmierci. Czytelnik odnajdzie tam modlitwy podczas choroby, za konających i zmarłych, a także rozważania i pieśni żałobne wybrane z niedostępnych obecnie dla ogółu pięknych dawnych kaszubskich modlitewników. Zamieszczone dalej relacje informatorów w sposób praktyczny popierają zaprezentowany materiał badawczy. Zebrane inskrypcje nagrobne stanowią dodatkowe, milczące świadectwo wiary lub... niewiary żywych w odniesieniu do życia pozagrobowego. Kwestionariusz badań terenowych prezentuje istotne narzędzie, użyte do stworzenia rzetelnego obrazu zwyczajów, obrzędów oraz wierzeń pogrzebowych i zaduszkowych na Kaszubach.

Ogromna praca dokonana przez ks. Jana Perszona, oparta o fachowe i dogłębne badania, nie jest jednak adresowana wyłącznie do środowisk akademickich, a jej aktualność wykracza daleko poza obszar Kaszub. Napisana przystępnym językiem, stanowi kulturowy pomost konieczny dla wszystkich, których ekonomiczno-społeczne przemiany pozbawiły dużej, wielopokoleniowej rodziny, zdolnej przekazać w sposób naturalny bogactwo tradycyjnej wiary i związane z nią wartości. Taka konieczność jawi się w obliczu badań kaszubskiej młodzieży, która choć niby nawet pozostaje w swoim „naturalnym środowisku”, to jednak na zupełnie nowych warunkach – bez wspólnego zamieszkania z dziadkami, pod zwiększonym wpływem grupy rówieśniczej i mediów. Może więc warto na parę wieczorów wyłączyć w domu telewizor, usiąść wraz z rodziną i poczytać wspólnie o czasach, w których śmierć nie przerażała, choć nie oglądało się jej ciągle w telewizorze, ale przy łóżku sąsiada, przyjaciela i krewnego.

Na brzegu życia i śmierci będzie także z pewnością praktyczną pomocą środowiska naukowego dla duszpasterzy, pozycją rzucającą światło

na różne oblicza sekularyzacji, którym kapłani i świeccy muszą stawiać czoła w codziennej pracy. Jedno z przesłań lektury dotyczy religijnych obyczajów, które trzeba dowartościować w konfrontacji z modelem „wiarę noszonej w sercu”. Często bowiem owa „wiara” okazuje się przykrywką dla duchowej ambiwalencji i religijnej ignorancji, zaś praktykowanie dobrego chrześcijańskiego obyczaju prowadzi niewątpliwie do zdobycia cnót i pogłębienia zdrowej religijności.

Ks. Filip Krauze